

İRAN'DA TRANSLAŞMAK VE CİNSİYET/TOPLUMSAL CİNSİYET DUVARLARINI AŞMAK*

Afsaneh Najmabadi

Çeviren: Ayten Sönmez

Bu makale, 1960'ların sonundan beri İran'da uygulanan cinsiyet değiştirme ameliyatlarının 2000'lerde hem İran'da hem de Batı'da gündeme gelmesiyle birlikte trans kimliklerin toplum, otoriteler ve bizzat transların kendileri tarafından nasıl algılandığını ele alıyor. Yazar, Batılı oryantalist bakışın İran kimliğine yakıştıramadığı cinsiyet değiştirme ameliyatları şampiyonluğunun sorunsuz biçimde kutsanması bir konum olmadığını, öte yandan bütünüyle eşcinsellere yönelik baskı mekanizmasının bir aracı olarak da yorumlanamayacağını vurguluyor. Yazar özellikle her türlü baskıya karşı çıkış yollarını, stratejik konumlanmaları, kimlikleri ve ittifakları tartışmaya açıyor.

Giriş

2003-2004'te bir şey oldu: İran'daki transseksüeller ve transseksüellik hem İran'da hem de uluslararası medyada birdenbire sıcak bir gündem maddesi hâline geldi.

İran'da, cerrahi operasyon ve hormonlar aracılığıyla yürütülen medikal cinsiyet değiştirme uygulamasının tarihi, en azından 1970'lerin başlarına kadar uzanır. Neredeyse otuz yıldır bu konu zaman zaman İran basınında gündeme alınmıştı; (genellikle gerçek hayat hikâyelerine dayalı) yazı dizileri, popüler bir dergi olan *Rah-i zindig'*de (Yaşam Yolu) 1999'un başından itibaren yayımlanmaktaydı.¹ 2003'ten itibaren İran basınında "trans" fenomenine ayrılan yer gözle görülür biçimde arttı ve o tarihten itibaren de konu yoğun şekilde gündem olmayı sürdürdü. Bazen doğrudan transseksüeller ve transseksüellik hakkında haberler yayımlanıyor, bazen de konu, başkalarının "toplumsal zararlara karşı korunmasız" olarak nitelendirdiği (kadın ya da erkek) fahişeler ve evden kaçmış kızlar gibi translaşmış hayatlar bağlamında ele alınıyordu. Belgesel film yapımcısı Mitra Farahani'nin ilgisini İran'da transseksüellik konusuna yönelten de bu ikinci konu oldu. Belgesel filmi *Just a Woman* [Sadece Bir Kadın] 2002 Berlin Gey ve Lezbiyen Film Festivali'nde ve başka yerlerde uluslararası beğeni kazandı ve öyle görünüyor ki İran'da transseksüellik konusunun uluslararası düzeyde ilgi çekmesi için fitili ateşlemiş oldu. 2004-2005 yıllarında dünya basınında birçok makale yayımlandı. Örneğin, *The Guardian*'da 27 Temmuz 2005'te

“[B]ugün İran İslam Cumhuriyeti kendisinden beklenmeyen bir alanda küresel liderlik rolü oynuyor: cinsiyet değiştirme,” diye yazıldı ve “İran[ın], Doğu Avrupa ve Arap ülkelerinden cinsiyet değiştirmek isteyen hastalar için çekim merkezi olduğu” belirtildi. Bağımsız belgesel yapımların yanı sıra Fransa, İsveç, Hollanda ve Birleşik Krallık’ta da bir dizi televizyon belgeseli çekildi (Abdo 2000; Fahti 2004; Eqbali 2004; McDowall ve Khan 2004; Harrison 2005; Stack 2005; Tait 2005).

Bu çalışmaların birçoğundaki kutlayıcı ton –transseksüelliğin kabulünün hoş karşılanması ve cinsiyet değişikliği operasyonlarına izin verilmesi– bazen şaşkınlık unsuru ile birleşiyor: Bir İslam devletinde bu nasıl olabilir? Başka yorumlarda ise, transseksüelliğe ilişkin yaptırımlar meselesi, eşcinselliğin varsayılan yasadışılığı ve sodomi için öngörülen cezalarla yapılan karşılaştırmalar çerçevesine sıkıştırılıyor. Bu da göreceğimiz gibi, İran’daki bir kısım resmi görüşü yansıtıyor.²

Cinsiyet değiştirme operasyonları İran’da yeni bir şey olmamakla birlikte, son on yılda bu tür operasyonların hem kamusallaşması hem de uygulanma sıklığı arttı. Mayıs 2005’te kuzeydoğu eyalet başkenti Meşhed’de gerçekleşen transseksüellikle ilgili ilk ulusal sempozyumda, “Toplumsal Cinsiyet Kimliği Bozukluğu Araştırması” (*Studying Gender Identity Disorder*), Ulusal Resmi Sağlık Müdürlüğü’nden Dr. Kahani, 1987 ile 2001 arasındaki on beş yılda 200 erkek ve 70 kadının cinsiyet değişikliği için kurula dilekçe verdiğini, bu başvurulardan 214’ünün onaylandığını belirtti. Sonraki dört yıl içinde, 2001 ve 2004 yılları arasında ise 200 başvuru daha aldıklarını söyledi.³ Tahran’daki özel bir cinsiyet değiştirme kliniği de benzer bir artışa dikkat çekti. 1985-1995 arasında, 153 hastadan 125’i kısmi ya da tam cinsiyet değiştirme operasyonu geçirmişken sonraki on yıl içinde sayılar 210 hastadan 200’ü biçiminde arttı.

Cinsiyet değişikliği taleplerinin ve operasyonlarının gitgide artma eğiliminde olması, transseksüeller için güçlendirici olsa da, bu durumun sorunsuz bir olumlu gelişme anlamına geldiği söylenemez. Hâkim cinsellik haritası çerçevesinde ele alınmasıyla birlikte transseksüellik birçok politik karşı çıkışla yüz yüze geldi. Bu cinsellik haritasının, herhangi bir cinsel uyumsuzluğu veya toplumsal cinsiyete dair uyumsuzluğu (transseksüelliğin kendisi kadar hemcins arzu ve pratikleri de bu kapsamda değerlendiriliyor) hastalıklı, anormal, sapkın ve zaman zaman suç oluşturan durumlarla bir tuttuğu aşikârdı.

Hukukçular ve tıbbi otoriteler için cinsiyet değişikliği operasyonları, bariz biçimde anormallik tedavisi kapsamında ele alınıyor. Hemcins arzusu ve pratiği içinde olan insanları heteronormalize etmek için onlara dini-yasal anlamda onaylanmış bir seçenek sunuluyor. Her ne kadar bu olası seçenek devlet politikası hâline gelmediyse de (çünkü resmi söylem transseksüellerle eşcinseller arasında asli fark yaratmakla uğraşiyor), son zamanlarda uluslararası medyada İran'daki transseksüellik konusu ele alınırken, köktenci İslamcı hükümetin İranlı eşcinsellere zorla cinsiyet düzeltme operasyonları (CDO)⁴ uyguluyor olma ihtimali gitgide daha fazla vurgulanıyor (İrlanda 2007). Bu anlatı çerçevesi (kadın haklarının, diğer siyasi mücadelelerin ve emek mücadelelerinin bastırıldığına dair kaygıları içeren benzer anlatılarla birlikte), İran ve İslam hakkındaki hayli indirgeyici ve genelleştirici Avrupalı-Amerikalı söylemler içinde dolaşıma giriyor. Bu söylemler, İran'ı, İran hükümetinin en muhafazakâr grubuyla ve İslam'ı da en köktenci İslamcılarının görüşleriyle eş tutuyor. Hem İran'daki hem de Batı'daki muhafazakâr güçlerin ortak bir noktası var: Her ikisi de İslami bir toplum içinde alternatif hak kavramları geliştiren ve Müslüman bir hayat için alternatif yaşama biçimleri öneren çağdaş İran'a ait canlı reform söylemini ve ilerici aktivizm tarihini görmezden geliyor.

İran'daki geylerin ve lezbiyenlerin bir cinsiyetten diğerine geçmelerine yönelik baskılar son derece gerçek olmakla birlikte, bu baskıları oluşturan esas neden cezai yaptırım olan davranışlarda bulunmaktan korkmak değildir.⁵ Aksine, transseksüelliğe dair dini-yasal çerçeve, paradoksal ve tamamen istençdışı olarak zaman zaman eşcinsellere yarar sağlayan etkiler üretelemiştir. Basitleştirirsek, hemcins pratiklerinin dini ve yasal olarak yasaklanması, geylerin ve lezbiyenlerin transseksüelliği dini olarak onaylanmış yasal bir alternatif olarak görmelerine (ki dini kurallara riayet eden kişiler için özellikle önemlidir) neden olan baskılarda pay sahibidir. Bu durum, hemcins arzu ve pratiklerini yok etmek yerine *görece* daha güvenli yarı-kamusal gey ve lezbiyen toplumsal alanına daha geniş yer açıyor ve hemcins arzusuna ve pratiğine sahip insanların kendilerine dair algılarının daha az çatışma içermesine olanak tanıyor. Operasyon öncesi süreçteki bir dışilden erile (DE)⁶ transseksüel kısa ve öz olarak şu ifadede bulunmuştu: “Transseksüel olarak teşhis edildiğimden beri suçluluk duymadan kız arkadaşım ile ilişkiye girebiliyorum.”

İran'da Transseksüelliğin Kısa bir Tarihçesi

İran’da transgenderizm ve transseksüelliğe dair en erken tartışmaların bir kısmı, (büyük ölçüde Amerikalı popüler psikoloji yazarlarından) Farsçaya çevrilen evlilik ve ebeveynler için öneriler mahiyetindeki popüler literatür bünyesinde 1940’larda ortaya çıktı. Bu yazılardaki aşk, arzu, cinsellik ve evlilikle ilgili tartışmalar bazen toplumsal cinsiyet kimliksizliği, eşcinsellik, interseks durumları ve cinsiyet değiştirme gibi konuların ele alınmasına yol açan durumlar yarattı. (Transgenderizm ve transseksüelliğe dair Avrupa ve Birleşik Devletler’deki en erken tartışmaların bazıları da yine aynı kaynaklarda yer aldı.)⁷ Doğuştan gelen interseks durumlarını değiştirme operasyonlarına ilişkin haberler İran basınında 1930 gibi erken bir tarihte ortaya çıktı (*Ittila’at*, 27 Ekim 1930); 1940’larda ve 50’lerde bu operasyonlara dair haberlerin yoğunlaşması, İran’daki transseksüelliğin daha sonraki tarihi için çok uygun bir zemin oluşturmaktadır. 1960’ların sonlarına doğru, “toplumsal cinsiyet bozukluğu” ve hormonal veya genetik “cinsiyet ve toplumsal cinsiyet düzeltme” mefhumları, çevrilen davranışsal psikoloji kitapları ve tıbbi metinler yoluyla İran tıp literatürüne girmeye başlamıştır. İran basınında, interseks olmayan bir kişiye uygulanan ilk cinsiyet değiştirme operasyonunun tarihi (benim şu ana kadar bulabildiğim kadarıyla) Şubat 1973’tür (Kayhan, 17 Şubat 1973) ve 70’lerin başlarında Tahran’da ve Şiraz’da en az bir hastane CDO uyguluyordu. Jahanshah Saleh, Kadın Hastanesi’nden Dr. Kariminizhad’ın 1976’da hazırladığı bir raporda belirttiğine göre, son üç yılda transseksüel eğilimleri olan 50 kişi hastanede muayene edilmiş ve bunlardan 20 tanesine CDO uygulanmıştır (Kayhan, 11 Ekim 1976). Hemen hemen aynı dönemde, devlet bağlantılı profesyonel bir tıp örgütü olan İran Tıp Birliği [The Medical Association of Iran (MAI)] cerrahi cinsiyet değiştirmeyi tıp etiği açısından tartışmaya başladı. MAI, 1976 tarihli bir kararında interseks durumları dışında cinsiyet değiştirme operasyonlarının etik açıdan kabul edilemez olduğunu açıkladı. Bu hüküm on yıldan uzun süre değişmedi.

1967 gibi erken bir tarihte Ayetullah Humeyni cinsiyet değiştirmeyi onaylayan bir fetva yayımladı. Fakat bu hükmün henüz Irak’ta sürgün olarak yaşayan muhalif Humeyni tarafından verildiği ve İran’daki yasal ya da tıbbi kurumların politikalarını etkilemediği unutulmamalıdır (Humeyni 1977, Cilt 2:753-755). İran’daki önde gelen din adamları arasında transseksüelliğe dair bir fikir birliği yoktur. Sayısal olarak baktığımızda, görüş bildiren din adamlarının büyük bir çoğunluğu sadece interseks operasyonlarını tartışmasız olarak kabul edilebilir buluyorlar. Dini otoritesi ne olursa olsun, asıl olarak siyasi iktidardaki din adam(lar)ının düşüncesi önemlidir. 1980’lerin ilk yıllarından bu yana İran’ı

karakterize eden hukukçular ile siyasi otorite arasındaki tarihsel anlamda özel ilişki, dini çevreye ait görüşü karmaşık bir yasal süreç sonunda onayladı ve yasa hâline getirdi. 1979 devriminden 1989'daki ölümüne kadar siyasi olarak tartışmasız en yüksek otorite olan Ayetullah Humeyni'nin CDO ile ilgili 1967 tarihli fetvasını 1985 yılında yeniden ama bu defa Arapça yerine Farsça olarak yayımlamasıyla birlikte transseksüellikle ilgili devlet onaylı yeni tıbbi-yasal süreç yürürlüğe girmiş oldu.⁸

İlk telaffuz edilişinden günümüze kadar İran'daki cinsiyet değiştirme operasyonlarıyla ilgili yorumlar, kısmen bu bedensel değişiklikleri interseks bedenlerle ilgili benzer sorunlarla bağlantılandırarak şekilleniyor. Klasik İslam söylemi, insan bedenini kadın ya da erkek olarak sınıflandırmakla birlikte, hermafroditler söz konusu olduğunda beden "gerçek cinsini" (*tür* veya *tıp*) belirlemenin çok zor hatta imkânsız olabildiğini kabul etmektedir.⁹ Hukukçular, böyle bir bilinmezliğin yaratabileceği toplumsal cinsiyet ihlalleri tehdidi karşısında davranış kurallarını özenle hazırladılar (Sanders 1991). Modern olarak yeniden düzenlendiği hâlinde de hermafroditlik gibi zor durumlarda, doğru cinsin belirlenmesi bilmeceyi çözmede yeni tıp bilimlerinin yardımı olabileceğini ve tıp teknolojisinin o cinsin görünümünü düzeltebileceğini savundular.

Önemli olan şudur ki, 1960'larda, hermafrodit bedenin doğru cinsini ortaya koymak için tıbbi araçların kullanımının onaylanması, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet dimorfizmi¹⁰ hakkında ortaya çıkan tıbbi-psikolojik-davranışsal söyleme ilişkin dini yaptırım ile ortak bir noktaya doğru ilerlemeye başladı ve en sonunda da (1979 sonrası dönemde) onunla aynı işe yaradı. Belirsiz üreme organına rağmen gerçek cinsiyet bilinmekle kalmıyor, her bir beden için toplumsal cinsiyet kimliği, toplumsal cinsiyet rol davranışı, cinsel arzu ve öznel toplumsal cinsiyet kimliği arasında belirleyici bir ilişki tahayyül ediliyordu.

İnterseks söylemini ayrıntılandırmak üzere başlayan "trans-dostu" hukuksal söylem bugün, transseksüelliğin Kuran'da özel olarak yasaklanmamasının doğurduğu boşluktan yararlanarak transseksüelliği kendi takdir yetkisi temelinde onaylar. Bu söylem, fiziki bedenle ruh ayırımına başvurarak, insanların çoğunluğunda ikisi arasında bir uyum olduğunu; fakat az sayıda insanda karşılaşılan uyumsuzluğun transseksüelliği oluşturduğunu savunur. Bir insanın ruhunu değiştiremeyecek olmamıza rağmen, tıbbi gelişmeler sayesinde insan bedeninin değişmesi mümkün hâle geldiği için, cinsiyet

değiştirme operasyonları ruh-beden uyumsuzluğu için caiz bir çözümdür. CDO takdir yetkisine bağlı olduğu için günahkâr eylemlere sürüklenmekten korkan, dinine bağlı bir transseksüel söz konusu olmadıkça transseksüellik teşhisi konmuş birinin CDO olması şart değildir; hatta bu seçenek önerilmez bile.¹¹ Transseksüellerin aileleri ya da yakınları arasında bu durumu daha kolay benimseyen bazı kişiler transseksüelliği “yaratılış mucizesi” ya da Tanrı’nın gücünün bir işareti olarak yorumlar. Trans-dostu ve gey-dostu psikoterapistler de ailelerle çalışırken bu dili kullanırlar. Her ne kadar bu dil çoğumuzun kulağına feci derecede “özcü” gelse de, hâkim (ve hiç de daha az özcü olmayan) psiko-medikal söylemle kıyaslandığında, bana alternatif oluşturmak anlamında kolaylaştırıcı bir söylemiş gibi gelmeye başladı.

Transseksüelliğe dair kamusal bilgi sadece hukuksal ve biyomedikal söylemlerle değil, aynı zamanda İran basınında (ve bir ölçüde uydu televizyon kanallarında) yoğun olarak yer alan yayınlarla da şekilleniyor. Transseksüellik, yukarıda bahsi geçen *Rah-i zindigi* dışında, *Zanan* ve *Chilchiraq* gibi birçok dergide ve ayrıca tıp ve bilim sayfalarında uzun makaleler ve röportajlar basan *İtimad-i melli*, *İtimad*, *Hamshahri* ve *Sharq* gibi önemli günlük yayınlarda da konu edildi. “Magazin basını” da transseksüelliği ele aldı; 2004-05 arasında kısa bir dönem boyunca, sık sık konuyla ilgili tam sayfa haberler yayımlandı ve bazen uluslararası basında çıkmış makale çevirileri de bu haberlere eşlik etti. İçeriğinin zayıflığına rağmen –kimi zaman aynı derginin farklı sayılarında aynı hikâyeye tekrar ediliyordu– basında sürekli yer alması, film yıldızlarının hayatları hakkındaki hikâyelerin yanı sıra çeşitli cinsel ve toplumsal skandallarla birlikte, transseksüelliği dedikodu basını için ilgi çekici beylik hikâyelerden biri hâline getirdi. Çeşitli yayınların bir aradalığı – transseksüelliği toplumsal tartışmanın kayda değer bir konusu addeden günlük yayınlar ve bilimsel dergilerin yanı sıra transseksüelliği popüler bir konu haline getiren sansasyonel basın– transseksüelliği geniş çapta tanınan bir konu hâline getirdi; ancak bu, transseksüelliğin genel olarak onaylanan bir konu olduğu anlamına gelmiyor. Son 10 yılda CDO sayısındaki artışın büyük ölçüde kamusal söylemdeki bu yayılma sayesinde ortaya çıktığı düşünülebilir. Görüştüğüm birçok transseksüel, özellikle de taşra kasabalarından Tahran’a gelenler, CDO kliniklerini, basın (belgesel yayını yapan uydu kanalları dahil) aracılığıyla bulduklarını söylediler.

Transseksüellerin kamusal düzeyde garip yaratıklar veya rezalet gibisinden hastalıklı bedenler olarak tanınmaları onlara nasıl bir öznellik sunabiliyor? Transseksüeller bu temsillere nasıl tepki veriyor? Magazin basınında transseksüellerin yaşamları hakkındaki kimi mahrem detaylar, söz konusu kişilerin “normal heteroseksüeller” olması durumunda asla hayal bile edilemeyecek tarzdadır. Sadece transseksüellerin cinsel yaşamları, basılabilir hikâyeler haline geliyor. Bu “tuhaf” kamusal mahremiyet ya da dedikodu olasılığı, genel anlamıyla toplumsal cinsiyet ve cinsellik kavramları üzerinde ne tür etkilerde bulunur – özellikle basının tamamı gibi dedikodu basınının da İslam Rehberliği Bakanlığı’nın yasaklarını ihlal etmemek için ihtiyatı elden bırakmamak zorunda olduğu düşünüldüğünde? Dupret ve Ferrié’nin Mısır ve Fas hakkındaki çalışmalarında sordukları gibi belirli mahrem yaşamlara dair iddialar, büyük ölçüde “özel olanın kamusallaşması”yla olanaklı hâle gelir ve bu konudaki düzenlenmeler potansiyel suçlar üzerinden meşrulaştırılırsa ne olur? (Dupret 2001; Ferrié 1995). Bir tabloid gazete transseksüellerle ilgili manşetleri cinayet, kent suçları ve yamyamlıkla ilgili manşetlerle aynı görsel çerçeve içine yerleştirirse, kent paniği ve ahlaki tepki yaratmak üzere oluşturulmuş hikâyelerle yan yana duran bir transseksüel hikâyesi, sempatik bile olsa nasıl bir empati yaratır?¹²

Etnografiye Cesaret Etmek

İşte bu huzursuz düşüncelerle Mayıs 2006’da, İran’da araştırmalarımaya başladım. Başlangıçtaki düşüncelerimi iki soru şekillendirdi: Birincisi, hemcins arzusunun utanç verici ve hemcins cinsel pratiklerinin yasadışı addedildiği ama transseksüelliğin ezici çoğunluk tarafından utanç verici olarak algılanmakla birlikte yasal ve devlet destekli olduğu bir kültürel-yasal bağlamdaki düzenlemeler cinsel öznellikleri ve toplumsal cinsiyet öznelliklerini nasıl şekillendirir? İkinci olarak, uygun toplumsal cinsiyet davranışlarını gözetken dayatmacı devlet düzenlemeleri ve dini-kültürel kodlar ve ritüeller, cinsel arzuları ve toplumsal cinsiyet öznelliklerini nasıl şekillendirir? Bu bağlam, bireylerin kendilerini transseksüel (TS) olarak tanımlamaya başladıkları ve değişimlerinde ne kadar ileri gideceklerine karar verdikleri mıntıkanın haritasını nasıl çıkarır?

Örneğin, cinsiyet değiştirme protokolleri genellikle değişimin gözetim altında gerçekleştiği çok uzun bir dönem içerir. Bu dönemde kişinin toplumsal olarak diğer toplumsal cinsiyet gibi yaşaması gerekir. İran’da, tüm devlet düzenlemeleri cinsiyetlerin birbirinden tecrit

edilmesine dayalı olduğu için bu işlemin zor olacağını düşünmüştüm. Değişim sürecindeki insanlar, toplumsal cinsiyet düzenlemelerini nasıl idare ederler diye merak ettim. Dini düzenlemeler ve devlet düzenlemeleri, toplumsal cinsiyete dayalı eşcinselleştirici pratiklerin günlük gözetimi yoluyla –ister evde (dine riayet eden aileler için), sokakta, isterse işyerinde ve üniversitelerde olsun– bedensel anlamda uygun olduklarına dair bir his yaratma amacı güder. Kamusal kıyafet kodunun ısrarla toplumsal cinsiyet ayarlı olduğu göz önüne alınır, değişim sürecindeki trans kıyafetli bir kişinin yasal olarak onaylanan toplumsal cinsiyeti nedir? “Öteki toplumsal cinsiyet olarak yaşamının imkânsızlığı”, cinsiyet değiştirme kavramları ve pratikleri için ne anlama gelmektedir? İlk sezgilerime karşın, etnografik araştırmam (sonuçları aşağıda özetlenecek), transseksüelliği eşcinsellikle ve sapkın ve bazen suç olarak görülen diğer cinselliklerle bağlantılı fakat aynı zamanda ayrı tutan bariz transseksüellik çerçevesinin bazı oldukça paradoksal etkiler doğurduğunu ortaya koydu.

Tipik otobiyografik anlatı, tanılayıcı psikolojik semptomizasyon ve transseksüelliğin yasal olarak onaylanmasına ilişkin gözetim süreci; bunların hepsi kendilerini transseksüellik ile eşcinsellik arasında kurulan ayrıma göre ayarlamışlardır. Tipik bir otobiyografi anlatısı, toplumsal cinsiyete uygun olarak giyinmek ve davranmak istememek şeklindeki bildik çocukluk hikâyesiyle başlar. Artık, ebeveynlere yönelik popüler psikolojik danışmanlık literatürü, ebeveynleri bu tür erken belirtilere karşı düzenli olarak uyarmaktadır. Ebeveynler, çocuklarının karşı cinse ait davranışlar göstermesini şirin bularak bu tür çocukluk eğilimlerini teşvik etmemeleri konusunda uyarılırlar. Ebeveynlere, yetişkin transseksüelliğinin “iyice gelişmiş safhasına” geçişi önlemek için mümkün olduğunca erken bir zamanda bu “sorun”la baş edebilmek için çocuk psikologlarına danışmaları söylenir.

Hâkim transseksüel yaşam deneyimi anlatısında, çocukluk döneminde karşı cinse özenilir ve bunun ardından genellikle sıkıntılı bir ergenlik dönemi gelir. İran’daki tüm okullar cinsiyetlerin birbirinden tecrit edilmesine göre düzenlendiği için bu dönemde özne, hemcins arzusuyla işkence görmektedir. Çocukluktaki “transgender semptomları” ile ergenlikteki “cinsel semptomlar” arasındaki güçlü bağ, İran’daki kayıtlarda cinsiyetle toplumsal cinsiyetin birbirinden ayrı kategoriler olarak algılanmadığını birçok açıdan belirtmektedir. Aslında, bazı kayıtlara göre yaşamlar, tam da bu ayrışmama nedeniyle mümkün olabiliyor; örneğin transgenderlar (örneğin, tıbbi olarak müdahale görmemiş ve

karşı cinse özenen yaşam biçimi) transseksüellerden farklı olarak daha geniş kabul görseydiler, operasyon geçirmemiş resmi onaylı transseksüeller, yasadışı özneler haline gelmemek için ister istemez transgender durumunu benimseyeceklerdi.

Dini inançlarını açıkça belirten transseksüeller genellikle, dirençli arzularına rağmen herhangi bir hemcinsle ilişki pratiğine girmediklerini belirtiyorlar. Diğerleri ise transseksüelliklerini daha açık teyit etmek için hemcinsleriyle ilişkiye girdiklerini üstü kapalı biçimde ifade ediyorlar. Her iki gruptaki kişiler de okulda bir sürü sorun yaşadıklarını; okuldan ailelerine çocuklarının “sorunlu” olduklarının bildirildiğini, psikologlara sevk edildiklerini, uygunsuz cinsel aktivitede bulduklarından şüphe edildiğinde büyük olasılıkla ya okulu bıraktıklarını ya da okuldan atıldıklarını anlatma eğilimindedir. Bu sıkıntılı yıllar, sonu cinsiyet değiştirmeye varacak olan uzun bir süreci başlatıyor.

Uzun yıllara yayılan aile kavgalarının başlangıcı da genellikle burasıdır. Bazen ebeveynler ergen çocuklarını aykırı cinsel/toplumsal cinsiyete dair arzularından caydırmak için korkunç önlemlere başvuruyorlar. Bazı transseksüeller bu arzularını ailelerinden saklamakta başarılı oluyor ve doğaçlama olarak kendilerine özgü yaşanabilir düzenekler geliştiriyorlar. Hatta bazıları operasyon geçirdikten sonra bile aileleri ile ilişkilerini sürdürüebilmek için oldukça karmaşık çoklu hayatlar yaşıyorlar. Evlerinden bir cinsiyetin kılığında çıkıp sonra diğer cinsiyetin kılığına bürünüyorlar. Bu strateji, DE transseksüeller için erilden dişile (ED)¹³ transseksüellere göre daha kolay. Çünkü DE transseksüellerin üst üste giydikleri kıyafetlerin dıştaki kısmını çıkarmaları yeterli olurken, ED transseksüeller kıyafetlerini değiştirmenin yanı sıra köprü altlarında, garajlarda, parkların kamuya açık tuvaletlerinde ve diğer uygun kamusal alanlarda makyaj yapmak zorundalar –ki bu yerlerin hepsi onlar için potansiyel tehlike demek. Düzenli olarak tutulan raporlara göre ED transseksüellerin birçoğu bu tip yerlerde saldırıya uğruyor ve bazen öldürülüyor.

Okul yönetimi ya da kaygılı ebeveynleri tarafından terapistlere ve doktora gönderilen ergenlere bazen “Toplumsal Cinsiyet Kimliği Bozukluğu’ndan muzdarip oldukları” şeklinde teşhis konur ve bu ergenler kendilerini, bu yanlış cinsel/toplumsal cinsiyete dayalı arzularını tedavi etmek isteyen terapistlerle birlikte çatışmalı bir konumda bulurlar. Tedaviye yönelen bu grup, anaakım psikologların yanı sıra İslam terapisini (bazen manevi

terapi de deniyor) savunan ve uygulayan yüksek sesli bir grup psikoterapisti de içermektedir. Ergenlik, birçok transseksüelin, özellikle de birçok ED transseksüelin aile yaşantısını dayanılmaz bulmaya başladığı ve en azından geçici bir süre için ailesini terk ettiği ya da evden kovulduğu bir dönemdir. Aileden ayrılma çok ciddi bir toplumsal sorundur; özellikle de kişinin hayatı geniş aile üyeleri, aile dostları ve tanıdıklardan oluşan çetrefilli bir ağ içindeki konumuyla tanımlanıyor ve olanaklı (ya da olanaksız) hâle geliyorsa. Nitekim aileden ayrılmak, müstakbel transseksüeller için genellikle sadece duygusal sıkıntı ve yuvasızlık anlamına gelmekle kalmıyor, aynı zamanda eğitim ve iş olanaklarının kaybı anlamına da geliyor. Transseksüeller birbirlerini bulup kendilerine ait alternatif akraba dünyaları kurma eğiliminde olsalar da düşman bir dünyaya atıldıkları ilk dönemde muazzam zorluklarla karşılaşılıyorlar. ED transseksüeller, DE transseksüellere göre bu tür zorluklarla daha çok karşılaşılıyorlar. Aynı şekilde, aileyle uzlaşma da ED transseksüellere göre DE transseksüeller için genellikle daha kolaydır. DE transseksüellerin (operasyon öncesindeki/operasyonsuz/operasyon sonrasındaki) bazı yakın akrabaları kızlarının/ kız kardeşlerinin, oğulları/ erkek kardeşleri olmasını kabullenirken, bunun tam tersini kabullenmelerinin imkânsız olacağını açıkça ifade etmişti.

Bu eşitsizliği sadece toplumsal cinsiyet önyargısı ile açıklamak mümkün değil; gerçi erkek çocuk tercihi denilen şey de etkili. Daha önemlisi, bu eşitsizlik, kültürel olarak “pasif” eril hencins pratikleriyle bağlantılandırılan nefret ve utançtan kaynaklanıyor. ED transseksüellik, üzücü ve ironik biçimde sonsuza kadar *kunis* damgasını taşımak gibi anlaşılıyor (*kunis*'in sözlük karşılığı “anal” olsa da Farsçada anal penetrasyona açık olmak gibi bir çağrışımı var). Aslında birçok vakada cinsiyet değiştirme yoluyla reddedilen ve uzaklaşılacak şey anal penetrasyon olsa bile böyle bir anlayış ortaya çıkıyor.¹⁴ Birçokları otobiyografik anlatılarında, uzun süreli erkek arkadaşlarıyla bile hiçbir zaman anal penetrasyona izin vermediklerini ve evlenmeden önce bir vajinaya sahip olabilmek için yasal ve tıbbi değişiklikler sürecinde sabırla ilerlediklerini kerelerce vurguladılar. Ancak psikolojik değişikliklerine ve kendi anlatılarındaki ısrara rağmen operasyon sonrasında bile bu damgalanmanın yükünü taşımayı sürdürüyorlar. Aileleri için akrabalar ve komşulara karşı ömür boyu sürececek bir utanç kaynağı olarak kalacaklar. Hatta cinsiyet değişikliği nedeniyle evlatlarını “kaybetme”ye razı olmayan aileler bile yeniden utanç duymadan yaşayabilmek için bazen mahallelerini veya yaşadıkları şehri değiştirebiliyorlar. Birçok transseksüelin hem bireysel hem de grup olarak kendilerini eşcinsellerden ayırtırmakta

ısrar etmesi, sadece transseksüelliğin dini-yasal statüsüyle ve eşcinsellik suçlamalarından korunma ihtiyacıyla açıklanamaz. Teşebbüs edilen bu ayrıştırma, yine de damgalamaya dair bir iz taşıyor ve bu damganın yeniden üretilmesine katkıda bulunuyor. Bu aslında taşıyamayacakları bir yükün daha da ağırlaştığını gösteren tanımlayıcı bir hareket.

Filtreleme

Yasal toplumsal cinsiyet değiştirme süreci, eşcinsellik ile transseksüellik arasında yapılan esaslı ayrıma göre şekillendirilmektedir. Amiyane tabirle “filtreleme” olarak adlandırılan yasal toplumsal cinsiyet değiştirme süreci, dört ila altı ay boyunca süren psikoterapi ile birlikte hormonal testler ve kromozom testleri içermektedir. Bunun amacı, “gerçek transseksüelleri” (hemicins arzusunu ve hemicins cinsel pratiğine dair en ufak işaretleri transseksüelliklerinin belirtisi olarak görenleri), eşcinsellik karşıtı sansürden kurtulmaya çalışan fırsatçı ve yanlış yola sapmış eşcinsellerden (hemicins arzusu ve pratikleri, ahlaki sapkınlıklarının göstergesi olarak kabul edilenler) ayırt etmek ve ayrıştırmaktır.¹⁵ En kötü vakalarda, filtreleme, terapistle terapi gören arasında çok düşmanca ve zaman zaman dehşet verici bir ilişki kurulmasına neden olur. Bu tür vakalara özellikle İslam terapisi uygulayan terapistlerde karşılaşılır. Bazı transseksüeller, filtreleme sürecinde intihara niyetlendiklerini veya teşebbüs ettiklerini ifade ettiler. Bununla birlikte diğer terapistler filtrelemeyi, danışmanlıkları altındaki gey ve lezbiyenleri desteklemek ve onlar için ayrı bireysel seanslar ve grup seansları oluşturmak, dolayısıyla onlara önemli sosyal alanlar açmak için kullanmışlardır.

Daha önce de vurguladığım gibi psikolojik filtreleme süreci ve cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kategorileri arasında hukuka dayalı duvarlar örülmesi, gey ve lezbiyenleri ortadan kaldırmak şöyle dursun (eğer otoritelerin gerçekten arzuladıkları buysa), çelişkili bir biçimde yeni sosyal alanlar yarattı. Bu süreç, aşılmaz sınırlar oluşturmak yerine, çok çeşitli “normal olmayan” insanla dolu, geçirgen gözeneklere sahip, bulanık ve geniş bir alan oluşturdu. Bazı gey ve lezbiyenleri (“semptomik eşcinseller”) bedensel değişimi düşünmeye ikna etmek ve gerçek (“ahlaken sapkın”) eşcinselleri de filtrelemek için bu sürecin kategoriler arasında güvenli bir geçiş vaat etmesi gerekiyor. Filtreleme ve kategorilere göre ayırma süreci, her şeyden önce bireysel anlatılara dayalı olduğu için bu “bulanıklığın”

potansiyel kullanım olanakları, sadece söz konusu kişinin yaratıcılığı ile sınırlıdır ki bu da kuşkusuz son derece bereketli bir kaynaktır.

2005'te alan araştırmama başlamadan önce deneyimli bir arkadaşım beni şöyle uyarıyordu: “Merak etme, insanlar gerçekten çok yaratıcı ve bunu kendilerinin lehine kullanabilirler.” Aslında benim öğrendiğim şey tam da bu oldu: İran'daki transseksüel, gey ve lezbiyenlerin yüz yüze olduğu gerçek sorunları ve meydan okumaları ve kimi zaman ortaya çıkan tehlikeleri küçümseme; ama bununla birlikte, yasal-tıbbi-dini düzenlemelerin gücünün üretkenliğini (Foucault'cu anlamda) ve transseksüel, gey ve lezbiyenlerin bu düzenleyici gücün sağladığı alanları nasıl bir yaratıcılıkla kullandıklarını ve aktif katılımlarının ve mücadelelerinin bazı şeyleri nasıl değiştirdiğini de gör.

İşte burada, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım olduğunu reddetmenin ne kadar yaratıcı olduğunu görüyoruz. Bir kişi, resmi onaylı bir transseksüel olarak bizim transgender diyebileceğimiz tarzda (operasyon geçirmemiş olmakla birlikte cinsiyet/toplumsal cinsiyet uyumsuzluğuna sahip) bir hayat yaşayabilir. Bu, tamamen yasaldır ve dinen caizdir. Trans-dostu bir din adamı olan Hujjat al-Islam Kariminia, yazılı ve sözlü birçok görüşmemizde, fizyolojik değişimin izin verilen ama zorunlu olmayan bir şey olduğu görüşüne katıldı. Bu, resmi onaylı bir transseksüelin hormon alabileceği ya da operasyon geçirebileceği ama bunları yapmak zorunda olmadığı anlamına geliyor. Bu kadın veya erkek, yasal olarak diğer toplumsal cinsiyeti yaşayabilir. Yasal ve dini otoriteler bundan hoşlanmasalar da bu konuda yapabilecekleri bir şey yok. Merhamet ve müsamaha gösteriyor değil; aksine, eşcinselleri transseksüellerden ayırma ve filtreleme projelerinin mekanizmaları, inşa etmeye çalıştıkları duvarlar arasındaki “geçiş alanları”nı görmezden gelmeye dayanıyor.

Aslında, en azından birkaç yerde açıkça gey olarak konuşabilmek için, filtreleme süreciyle ilişki kurmuş olmak bile gerekmiyor. Eşcinsel yönelimli kişiler –resmi onaya sahip olanlar veya bazen de olmayanlar– resmi ortamlarda kendilerine çok çeşitli biçimlerde atıfta bulunuyorlar. Örneğin, güvenli bir ortamda kendini gey olarak tanımlayan bir adam, Sosyal Güvenlik Kurumu'nun Acil Yardım Birimi'nde düzenlenen haftalık TS grup seansında şöyle diyebiliyor: “Ne olduğumdan emin değilim, belki geyim, belki de transseksüelim, ne olduğumu bulmak için buradayım.” Toplumsal cinsiyet kimliği bozukluğu ile ilgili 2005

tarıhli Meşhed seminerinde, dinleyiciler arasında MtF transseksüel gibi görünen bir kişi “*bilataklif* (kararsız, çelişkili, muamma durumunda) olanlarımız için” Hujjat al-Islam Kariminia’ya belli dini usuller hakkında sorular sordu. “İmam Rıza Türbesi’ne erkek tarafından mı kadın tarafından mı gireceğiz?” Hujjat al-Islam Kariminia’nın cevabı çok çarpıcıydı: “Giyinme şeklinize uygun olan taraftan girmelisiniz.” Bu onların varsayımsal hukuki ikilemlerinin aksine, asıl ikilemlerini çözmiyor; görünüm anlamında toplumsal cinsiyete uygun girişten girerken fiziki güvenlik aramalarına maruz kalınıyor ki bu da bir transseksüel için ciddi tehlikeyle sonuçlanabilir. Yine de Kariminia’nın cevabı beni çok şaşırttı; çünkü Qum’daki ofisindeki bir görüşmemizde, transseksüellerin zoraki olarak hormonal ve cerrahi tedaviye tabi tutulmaksızın transgender kişiler olarak yaşamalarına izin verilmesi gerektiğine dair önerim karşısında İslam’a göre anatomik bedenın dışılığı ve erkekliği belirlediğinde ısrar etmişti. Bununla birlikte, daha sonraki bir görüşmemizde resmi onaylı transseksüellerin translaşmış hayatlar sürdürebileceğini kabul etti ve yazılı bir görüşmede de kendileriyle aynı bedensel cinsiyete sahip biriyle cinsel ilişkiye girmek dışında, hayatlarını her açıdan diğer toplumsal cinsiyet olarak yaşayabileceklerini bile onayladı. İslami (veya Musevi) mukabele edebiyatı geleneğine aşına olanların hemen fark edebilecekleri gibi, farklı mukabeleler için soru şartları oluşturulmuştur.

Kısacası, yasal ve dini otoriteler, buraları “fırsatçı işgalciler”den arındırmaya ve burada yaşayanları gözetim altında tutmaya çalışırken dahi bulanık geçiş alanlarının açık tutulmasında pay sahibidirler.¹⁶ Eşcinsellik ile transseksüellik arasındaki gözenekli sınırlardan geçiş yolları, kimi zaman ED transseksüellerin (özellikle de operasyon geçirmiş olanların) gey erkeklere düşmanlıklarını ateşliyor. Genel toplumsal tavırlara uyum sağlayarak, gey erkeklerin utanç verici biçimde anal girişi kabul ettiklerini düşünüyorlar ve onların aktif ya da potansiyel seks işçileri ve HIV taşıyıcıları olduklarından şüpheleniyorlar. Sıklıkla tekrarlanan bir ifade şuydu: “Adımızı çıkardılar.” Tüm bu meydan okumalara rağmen, bu geçişlerin açık tutulması gerekiyor.

Alternatif İttifaklar

Yakın zamanda bazı ED transseksüeller ile gey erkekler arasında alternatif bir ittifak doğdu.¹⁷ Toplumsal normların ve beklentilerin dışındaki insanlar olarak pek çok ortaklıkları olduğunu ve devletin düzenlediği filtreleme sürecinin aralarında düşmanca bir

bölünme yaratmaması gerektiğini savunuyorlar. 2006'da transseksüel bir grup haftalık toplantılarına gey ve lezbiyenleri de kabul etmeye başladı.¹⁸ Ortaya çıkmakta olan bu açıklık ve ittifaklar, hâkim kültürel kavramları yeniden düşünmek ve yeniden uyarlamak için uygun koşullar yaratmaya başladı. Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından düzenlenen transseksüel toplantısında, hükümetin atadığı bir sosyal hizmet görevlisi karşısında gey bir adam, kültür kendilerini sapkın olarak adlandırdığına göre böyle damgalananların da bu damganın ne anlama gelebileceğini yeniden tanımlama gücüne sahip olduğunu söyledi. Araba kullanma metaforu üzerinden düşünürsek, birçok insan gitmek istediği yere varmak için düz anayolu kullanır; ama geyleyler, lezbiyenler ve transseksüeller ana yoldan sapar ve yan yollardan gider –yolculuk için sıkıcı düz anayola nazaran çok daha ilgi çekici bir yolculuk. Bununla birlikte, gey erkeklerin ve transseksüel kadınların toplumsal olarak damgalanması, görece daha açık ve yeni fikirleri kabule yatkın alanlarda bile bu kişilerin birbirlerinin hayatlarını denetlemeleri için inanılmaz bir baskı yaratıyor. Kadınların kamusal görünürlüğüne aşırı derecede irdelendiği bir sosyal ortamda, çoğu dişiliğini genellikle “aşırı” makyaj ve giyim tarzıyla açığa vuran ED transseksüellerin görünümü her daim başkalarının onayına tabi tutulan bir meseledir. Seks işçisi olduklarına dair dedikodular bile yapılan ED transseksüeller, sürekli olarak ağır eleştirilerin hedefi durumundalar.

Gey ve lezbiyenlere fiziksel değişim için yapılan muazzam baskıları inkâr etmek gibi bir niyetim yok. Nitekim kimi gey ve lezbiyenler yaşamlarını daha yaşanabilir kılmak için bunu düşünüyor. Değişim kararı sadece dini müeyyidelerden veya hemcinsle cinsel pratik karşısında dayatılan kanunlardan kaynaklanmıyor. Bu, basitçe terepatik baskı altında elde edilen “yanlış tanımlama” veya medya kışkırtıcılığı (“bir makalede okudum veya bir televizyon programında seyrettim ve şimdi anladım ki ben transseksüelim” klişesinde olduğu gibi) ile açıklanamaz. Ya da kendini *querr* olarak tanımlayan diasporadaki bir İranlının bir zamanlar bana söylediği gibi “hayal gücü eksikliği”ni de ifade etmez. Bu türden tıbbi-psikolojik teşhisler veya kendini fark etme anları, toplumsal cinsiyet ve cinsel hayatın daha geniş sosyal ve kültürel kalıpları, daha özelde de evlenme ve aile kurma baskısı nedeniyle ortaya çıkan durumlardır. Hemcins partnerler, gündelik yaşamın basit zevklerinden dışlanacaklarının farkındalar; bir kadının ifade ettiği gibi: “Nevruz'da (Fars yeni yılı) birlikte olamayız, ikimizin de kendi ailesiyle olması gerekiyor. Her yeni yıla ayrı giriyoruz.”

Her yetişkinin er ya da geç evleneceğine dair beklenti, cinsel ve toplumsal cinsiyete dair ilişkileri ciddi şekillerde etkiliyor. Son yıllarda, ergenlerde ve genç yetişkinlerde evlilik öncesi cinsel deneyimlere dair (hemcinsle cinsel aktivite dahil) oldukça mesafe katedilse de sonuçta bunlar sadece “evlilik öncesi” olarak kalıyor. Erkek-erkek ve kadın-kadın çiftler, hayatlarını evlilik talebi gibi yakıcı bir tehdidin gölgesinde yaşıyor ve bununla mücadele ediyorlar. Bazen, “pasif” erkekler, “gerçek” bir kadın tehlikesini savmak ve partnerlerini evlilik yüzünden kaybetmemek için gözükkara bir teşebbüsle dişiliklerini abartılı biçimde öne çıkarıyorlar. Aynı şey, kadın-kadın çiftler için de geçerli: Uzun süreli lezbiyen ilişkilerde, “dişi” partnerin, sevgilisinin kahraman *butch* performansına rağmen nihayet “gerçek” bir erkekle evlenmeyi seçmesiyle (ya da aile veya toplum beklentileri karşısında sonunda pes etmesiyle) yaşanan ayrılıkların hazin hikâyesi çokça anlatılıyor. Aynı evlilik baskısı, hâkim kültürün erkeklik ve kadınlık performansına ne kadar yatırım yaptığını da gösteriyor ve kısmen hemcins ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet kodlarına dayalı rolleri açıklıyor. Belki de bu, hemcinsle cinsel pratiğin yasadışılığı ve transseksüelliğin yasallığından çok daha fazla baskı oluşturarak diğer türlü kendilerini *butch* lezbiyenler¹⁹ veya efemine geyler olarak tanımlayacak insanları harekete geçiriyor. Evlenebilmek ve nadiren de hemcinsle cinsel ilişki tehlikesinden kurtulmak için trans olmaya bel bağlıyorlar. Yine de, içinde transseksüellerin yer aldığı ilişkiler her zaman yapaylık tehlikesi altında varlığını sürdürüyor. Operasyon geçirmiş transseksüeller, bedensel olarak diğer cins gibi olmayı arzulamış olmalarına rağmen genellikle “plastik kopyalar” olarak dışlanıyorlar. Yinelenen birçok operasyon sonrası ayrılık hikâyesinde olduğu gibi bazen toplumsal baskılar, partnerleri “sahte” bir erkeği veya kadını, “gerçek” olanı için terk etmeyi düşünmeye sevk ediyor. Bu tür hazin hikâyelerin ortalıkta dolaşmasına rağmen, evlilik konusundaki daha büyük toplumsal baskılar, bazı insanları transseksüelliğe doğru itiyor.

Sonuç

Günümüz İran’ında cinselliğin ve toplumsal cinsiyetin bazı düzenlenme biçimlerine dair geçici bir harita çıkardıktan sonra, makalemi belki ulusötesi karşılaştırmalar için ilgi uyandırabilecek bir iki soruyla bitirmek istiyorum. Toplumsal cinsiyet ve cinselliğe dair kimlik politikaları ya da *querr* aktivizmi ve eleştirel *querr* kuramı tarafından kayda değer herhangi bir ölçüde şekillendirilmemiş bir bağlamda oluşturulan toplumsal cinsiyet,

cinsellik ve cinsiyet kavramları –bu kavramların birbirleriyle farklılıkları/aynılıkları ve karşılıklı ilişkileri ile birlikte– ne anlama gelmektedir? Kimi zaman transgender/transseksüel arasında (operasyonla değiştirilen bedene bağlı olarak) yapılan ayırım da dahil olmak üzere, Avrupa-Amerika bağlamlarında bu kategorilerin bazıları arasında kurulan ayırmlar, geçtiğimiz birkaç on yıl içinde belirli siyasi mücadeleler ve tartışmalar sonucu şekillenmiştir. Görünüşte benzerlik taşıyan saptamalar, farklı cinsellik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet politikaları içinde nasıl farklı anlamlara gelir (ya da gelmez)? Kimlik mücadeleleri ulusötesi diasporik İran cemaatlerinde çok rağbet görürken İran’daki birçok gey, lezbiyen ve transseksüel ulusal ve uluslararası siyaseti gündelik hayatlarından uzak tutmaya çalışıyor. Ashında kimileri, İran’daki transseksüelliğin uluslararası basında yer almasına temkinli yaklaşıyor; çünkü sürekli değişen anlam üretme sahnesinde, bu tür haberlerin yarattığı etkilerin kendi kontrollerinin dışında olduğunu hissediyorlar. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliklerine ilişkin uluslararası insan hakları ve sivil haklar politikalarına yönelik hoşnutsuzluklarına karşın, bu küresel tartışmaların bir kısmı her şeye rağmen internet, uydu televizyon yayınları ve diğer ulusötesi medya aracılığıyla İran’a ulaşabiliyor. Başka birçok sözcüğün yanı sıra *straight* (düzcinsel), gey, lezbiyen, transseksüel, eşcinsel, üst, alt, çok yönlü gibi başka dillerden alınmış kelimeler, Farsçada da aynen İngilizcede olduğu gibi telaffuz ediliyor ve tartışmalarda serbestçe kullanılıyor. Bu ifadeler New York’a kıyasla Tahran’da nasıl oluyor da farklı anlama geliyor ve kültürel açıdan farklı bir iş görüyor? Belki de, şu sıralar “küresel gey” taraftarları ile “uluslararası gey” karşıtları arasında yükselen ateşli tartışmanın sorunlarından birisi, “ben geyim” veya “ben transseksüelim” ifadelerinin telaffuz edildikleri her yerde aynı anlama geldiği şeklindeki her iki kesimin de ortaklaştığı varsayımdan kaynaklanmaktadır.²⁰

Teşekkürler

Bu makale, 2006-2007 yılları arasında, İran’ın çeşitli şehirlerinden birçok transseksüel, gey ve lezbiyenle yapılan sayısız görüşme sayesinde yazılabilmiş ve bu görüşmelerin birçok kampüste gerçekleşen sunumlarının ardından yapılan tartışmalarla şekillenmiştir: Tahran Üniversitesi, Barnard Üniversitesi, Harvard Kamu Sağlığı Yüksekokulu, Connecticut Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Washington Üniversitesi, Illinois Üniversitesi, Philadelphia Kadın Araştırmaları Büyük Birliği’ne üye birçok kampüs, Pittsburgh Üniversitesi, Yale Üniversitesi, Delaware Üniversitesi, Standford Üniversitesi, Kaliforniya

Üniversitesi (Berkeley), Harvard Üniversitesi (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi), Simon Fraser Üniversitesi, Dalhousie Üniversitesi, Wellesley Üniversitesi ve Williams Üniversitesi. Katılan herkese müteşekkirim fakat şu anda ilk gruba isimleriyle teşekkür edemeyeceğim için kimseye ismen teşekkür etmemeye karar verdim. Bunun tek istisnası Susan Stryker; eleştirel geribildirim ve başarılı editörlüğü sayesinde ham bir makale okunabilir bir metne dönüştü.

Afsaneh Najmabadi, Harvard Üniversitesi Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik Çalışmaları ve Tarih Bölümü'nde ders veriyor. Son kitabı *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity* (Bıyıklı Kadınlar ve Sakalsız Erkekler: İran Modernitesinin Toplumsal Cinsiyete ve Cinselliğe Dair Endişeleri (Berkeley: University of California Press, 2005)) Amerikan Tarih Birliği tarafından Joan Kelly Anma Ödülü'ne layık görüldü. Halen, *Sex in Change: Configurations of Sexuality and Gender in Contemporary Iran* (Cinsiyette Değişim: Günümüz İran'ında Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyetin Görünümleri) ve *Genus of Sex: How Jins Became Sex* (Cinsiyetin Cinsi: Cins Nasıl Cinsiyet Oldu?) başlıklı çalışmaları üzerinde çalışıyor.

Kaynakça

Abdo, Geneive. "Sex-change Iranian Hates Life as Woman." *The Guardian*, World News section (20 Haziran 2000).

Altman, Dennis. *Global Sex*. Chicago: The University of Chicago Press, 2001.

Dupret, Baudouin. "Sexual Morality at the Egyptian Bar: Female Circumcision, Sex Change Operations, and Motives for Suing." *Islamic Law and Society* 9(1) (2001):42-69.

Eqbali, Aresu. "Iran's Transsexuals Get Islamic Approval, But!" *Middle East Online*. (30 Eylül 2004), <http://www.middle-east-online.com/english/?id=11423>

Fathi, Nazila. "As Repression Eases, More Iranians Change their Sex." *New York Times*. World section (2 Ağustos 2004).

Ferrié, J. N. "Lieux intérieurs et culture publique au Maroc." *Politix* 31 (1995):187-202.

Harrison, Frances. "Iran's sex-change operation." *BBC Newsnight* (Ocak 2005) <http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/newsnight/4115535.stm>.

Ireland, Doug. "Change Sex or Die." (11 Mayıs 2007) http://direland.typepad.com/direland/2007/05/change_sex_or_d.html.

Khomeini, Ruhallah. *Tahrir al-wasila*. [Najaf: Matba'at al-Adab, 1967 (ya da 1968 – 1387AH)].

Massad, Joseph. *Desiring Arabs*. Chicago: The University of Chicago Press, 2007.

..... "Re-Orienting Desire: The Gay International and the Arab World." *Public Culture*, 14(2) (2002):361-385.

McDowall, Angus ve Stephen Khani. "The Ayatollah and the transsexual." *The Independent*. World section (25 Kasım 2004).

Najmabadi, Afsaneh. "Genus of Sex: Configurations of Sexuality and Gender in Twentieth-Century Iran." yayımlanmamış makale, 2008.

..... "Truth of Sex." *Iranian.com* (12 Ocak 2005) <http://www.iranian.com/Najmabadi/2005/January/Sex/index.html>.

Rofel, Lisa. *Desiring China: Experiments in Neoliberalism, Sexuality, and Public Culture*. Durham: Duke University Press, 2007.

Sanders, Paula. "Gendering the Ungendered Body: Hermaphrodites in Medieval Islamic Law." *Women in Middle Eastern History: Shifting boundaries in Sex and Gender* içinde. Der. Beth Baron ve Nikki Keddie, 74-95. New Haven: Yale University Press, 1991.

Stack, Megan K. "Changing Their Sexes in Iran." *Los Angeles Times*. (25 Ocak 2005).

Tait, Robert. "A fatwa for freedom." *The Guardian*, World News section (27 Temmuz 2005).

---

* Afsaneh Najmabadi, "Transing and Transpassing Across Sex-Gender Walls in Iran" *Women's Study Quarterly* Volume 36 (3-4) 2008. Makalenin çevirisinin yayımlanmasına izin verdikleri için yazar Afsaneh Najmabadi ve *The Feminist Press*'e teşekkür ederiz. www.feministpress.org.

¹ Bu yazılar 4 Şubat 1999'dan 5 Ocak 2000 tarihine kadar devam eder. Aynı dergi 22 Kasım 2003'ten 22 Kasım 2005'e kadar süren bir diğer otobiyografik denemeler serisi yayımlamıştır. Bu yazılar, elimizdeki yayımlanmış en geniş transseksüel anlatılar bütünüdür.

² “Eşcinselliğin varsayılan yasadışılığı” ifadesini tercih ettim çünkü cezalandırılabilir olan suç, aynı cinsiyetten kişiler arasında gerçekleşen cinsel edimlerdir. Bunların arasında, bir erkeğin diğerine anal penetrasyonu (livata/sodomi) en büyük suçtur. Uluslararası yayınlarda, livata neredeyse her zaman eşcinsellik olarak tercüme edilir. Bu tercüme ile ilgili sorun, bu tür raporların Farsçaya geri dönmesi ve Farsçada da bunların heteroseksüelliğin doğallığı merkezinde, baskın cinsel yönelim ve arzu tipolojileri kavramları ile birlikte tıbbi ve psikolojik söylemlere yakınlaşmasıdır. Söz konusu alanda, bir dizi başka sapkınlığın yanı sıra cinsel sapkınlık olarak tartışılan şey, yasal-hukuksal sodomi kategorisi yerine eşcinselliktir (Farsçada *hamjisgara*'i (“i” harfi sözcüğe mi ait?) olarak yorumlanan durum, kendi cinsinden birine eğilimli olmaktır). Teolojik eğitim almış kişilerin çoğu livata kelimesini kullanırken bazı profesyonellerin (sosyal hizmet uzmanları, cerrahlar ve terapistler) ekseriya *hamjisgara*'i kelimesini kullandıkları görülür. Beni bu terimin basit bir kullanımı konusunda ihtiyatlı olmaya sevk eden şey, farklı kayıtlarda –özellikle transseksüeller/*transgender*'lerle ve kendilerini gey ya da lezbiyen olarak adlandıran bazı kişilerle ilgilenen çeşitli devlet kurumlarındaki kayıtlarda– bu iki kavram arasında giderek artan bir geçişkenliğin söz konusu olmasıdır. Bu ayrımı koruma konusunda dikkatliyim; çünkü İran'daki sohbetlerde bu ayrımın eşcinselliğin yasadışı olmadığına ısrar etmenin bir parça güvenli olduğunu düşünen pek çok İranlı gey ve lezbiyen için üretken bir zemin yarattığı ve onlara cinsel arzularını (hangi türden cinsellik olduğundan bağımsız olarak) açık etmenin ciddi bir risk olabileceği kamusal alanları test etme imkânı sağladığı açıkça ortaya çıkmıştır. İngilizce belgelerden alıntı yaptığımda Farsçada hangi terimin kullanıldığını bilmem mümkün değildi. Fakat Farsça kaydı olan belgelerde bu bilgiye sahibim.

³ *Shakis*, 24 Mayıs 2005. Daha yakın bir tarihte Sosyal Güvenlik Kurumu her gün üç yeni TS başvurusu aldıklarını belirtti. Başka raporlar İran'daki transseksüellerin toplam sayısının 3000 ile 5000 arasında olduğunu, bazen de 25000 kadar yüksek olduğunu bildiriyorlar. Benim bu makalede TS kavramını kullanmamın nedeni, İranlı transseksüeller arasında bunun bir kendini tanımlama kategorisi olarak kullanılmasıdır. Farsçada ti-es şeklinde telaffuz edilerek kullanılır.

⁴ (SRS: *Sex-reassignment surgery*). Cinsiyet düzeltme operasyonu, metnin sonraki bölümlerinde CDO kısaltması ile kullanılacaktır. (ç.n.)

⁵ İran'daki transseksüellikle ilgili yayınların çoğu bunun tersini iddia ettiği için bunun çelişkili bir iddia olduğunun farkındayım. Bu yazıdaki sonuçların 2006-2007 boyunca İran'da yaptığım ve bir makalenin sınırları dahilinde sunulması imkânsız bir saha çalışmasına dayanıyor. O dönem boyunca dinlediğim transseksüel, gey ve lezbiyenler endişelerini, korkularını, arzu ve hayallerini ifade ederken bunların hiçbirini suçluluk korkusu ile bağlantılı değildi. Suçluluk meselesi elbette önemsiz değil: Cezai yaptırım olan suçlar işlemek ve özellikle de sodomünün ölümlü cezalandırılması, pek çok başka yasal kısıtlamayı ve toplumsal korkuyu da harekete geçiriyor.

⁶ (*FtM: female-to-male transsexual*): Dişiden erile transseksüel. Bundan sonra metin içinde DE şeklindeki kısaltması kullanılacaktır. (ç.n.)

⁷ Bunların arasında Christian Jorgensen, Elizabeth Call, Vince Jones, Juliet (eski ismi Julius, raporda soyadı verilmemiş), Robert Allen, Edwin Emerton, Roberta Cowell, Rollando Cassiotti, April Ashley (daha önce George Jameson), Gino Malti, Jeanette Jiousselot ve Phoebe Simple bulunuyor.

⁸ İran'dan hoşnut olan yorumcular İran'ı sık sık diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırırlar; bazı tıbbi teknolojilerin (sadece CDO değil aynı zamanda geniş bir üreme teknolojileri yelpazesinin de) İran'da yasal, diğer Müslüman ülkelerin bazılarında yasadışı olması, tarih dışı bir Şii-Sünni ayrışmasıyla bağlantılıymış gibi anlatılır. Bu durum da Sünni dünyanın içtihadı [İslam hukukunda fıkıh prensiplerine dayanarak hüküm vermek] kapısını kapattığı ve böylece Şiiiliğin değişime daha açık olduğu gibi tarihsel olarak güvenilir argümanların sürdürülmesini sağlar. Bu iddia (özellikle Şiiilerin çoğuna) neredeyse akliselim sahibi gibi görünse bile tarihsel olarak 1980'lerin başından itibaren İran'ı karakterize eden ve dini görüşü devlet yasalarına dönüştüren, hukuki ve siyasi otorite arasındaki tarihsel anlamda özel ilişkiyi göz ardı eder.

⁹ Bu bağlamda *jins* yerine cins [İngilizce olarak yazılan orijinal metinde “genus” kullanılmıştır; ç.n.] kelimesini kullanmamın nedeni, bugün genellikle cins [*jins*] olarak kullanılan terimin çağrışımıyla klasik İslam metinlerindeki eski çağrışımları arasındaki farkı vurgulamak istememdir. Bu konuda daha fazla tartışma için bkz. Najmabadi 2008.

¹⁰ *Dimorfizm*: Bir tür içinde iki farklı formun görülmesi durumu. Kaynak: Bilim ve Teknik Web Sitesi. (ç.n.)

¹¹ Daha önceden bunu sezmeme rağmen (Najmabadi 2005; ayrıca bkz. H-net tartışmasında bu yazı üzerine eleştirel düşüncelerim. 19 Mayıs 2007, Cumartesi, HHistex@H-Net.msu.edu, Subject: Re: Reportage: Iran: Change Sex or Die) bir eşcinselin cinsiyet değiştirmeye zorlandığı herhangi bir vaka bilmiyorum. Ayrıca, İran'daki eşcinseller için CDO'nun cezai amaçlı kullanımını savunan yorumcuların da böyle bir kanıt sunduğunu görmedim.

¹² Buradaki bazı düşüncelerim Judith Surkis ile son araştırma projesi ("Skandal Özneler: Fransa ve Fransız Cezayiri'nde Ahlaksızlık ve Kamusal Düzen") üzerine yaptığımız sohbetlerden oldukça etkilenmiştir.

¹³ (MtF: Male to Female). Erilden dişile transseksüel. Bundan sonra metin içinde ED şeklindeki kısaltması kullanılacaktır. (ç.n.)

¹⁴ Oldukça yaygın olarak "gay" kelimesinin (İngilizcede telaffuz edildiği gibi) ve daha az sıklıkla "lezbish" (lezbiyen *butch*) kelimesinin Farsçada kullanılıyor olması ("Gay Enternasyonel" in saf ve masum İranlıları zorlaması veya yapaylığa sevk etmesi varsayımının aksine) kısmen *kuni* (ve daha düşük bir seviyede lezbiyen ilişkide "aktif" taraf için kullanılan *baruni*) damgasının getirdiği utanç duygusundan uzaklaşma çabasına delalet edebilir. Diğer bir deyişle, Farsça terminolojide gay ve lezbiyenin kabullenilmesi bir tür taklitçilik olarak görülebildiği ölçüde, *kuni* (ve *baruni*) kelimesinin kültürel izlerini gölgelemeye yarayan stratejik bir harekettir. Erkek arkadaş ve kız arkadaş için yaygın olarak kullanılan bi-ef [BF] ve gi-ef [GF] gibi başka İngilizce terimler da benzer kültürel etkilere hizmet eder. Bu dil hamlelerinin işe yarayıp yaramadığı, hem "taklitçilik" in tahmin edilen eksiklikleri hem de kimlik kategorilerinin emperyal biçimde ihraç eden, varsayım sal bir "gay enternasyonel" in hâkimiyetindeki kültürel güç nedeniyle tespit edilemez. Bu sorunun potansiyel kaynağı günümüzde İran'da eşcinsel ilişkilerin içinde şekillendiği sıkı toplumsal cinsiyet örgüsüdür. Belirli erkeksi ve kadınsı performans kavramlarını (heteroseksüel ilişkiler için de) şekillendiren bu örgü, nihai olarak evliliğin bir mecburiyet hâlini almasına da etki eder. Hemcins eşler yine de hâkim baskılar ve marjinalize hayatın tehlikeleri nedeniyle "yüksek-performans" a eğilimlidir. Güney Asya bağlamında bu tür İngilizce kelimelerin benimsenmesi bazen "yerel kategorilerin bir sınıfa özgü reddi" gibi görülür. Bkz. Haziran ve Temmuz 2007, H-net Histsex'deki Eşcinsel/gey/queer ileti dizisi. Bu şekilde doğrudan sınıf tasvirleri yapılabileceği konusunda hemfikir değilim.

¹⁵ Süreçte, MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Index) ve SCL-90-R (Symptom Checklist-90-R) de dahil olmak üzere bir dizi yazılı test TS'nin başka akıl hastalıklarından muzdarip olmadığından emin olmak amacıyla uygulanır. Eğer hastalığı varsa öncelikle o sorunlar için tedavi görür ki nedensellik çizgisinin hastalıktan değil de TS'den kaynaklandığından emin olunsun. TS'ler, İran'da liseden mezun olup üniversitelere giriş için ülke çapında yapılan sınava hazırlanan öğrenciler gibi bu testlere hazırlanırlar ve mülakatlar için birbirlerine destek olurlar. Sözlü mülakatlar hayat hikâyesinin detayları hakkında sorular içerir. Ayrıca kişinin ne tür bir saat taktığı, bacaklarını tıraş edip etmediği, renk tercihleri, diş macununu neresinden sıktığı (aşağıdan yukarı doğru veya ortasından) ve bunlar gibi tamamıyla idyo(senkra)tik sorular ve jestler de içerir. TS'lerin görüşme sırasında bu soruları aktarıırken attıkları kahkahalar bu prosedürün performatif özelliğini her şeyden daha iyi ifade ediyor. Bu, görüştüğüm terapistler de dahil, yetkililerin tamamen farkında olduğu bir şey.

¹⁶ Benim bu satırları yazdığım sırada hem yasal hem de sosyal atmosfer oldukça değişken. Kimi otoriteler kanundaki açık kapılar olarak gördükleri şeyleri sıkılaştırmaya çalışıyor. Farklı bakanlık ve devlet kurumlarındaki diğer bir kesim ise TS aktivistleriyle destekleyici ilişkiler kuruyor ve onların kısıtlamaları nötralize ederek veya kısıtlamaların etrafından dolaşarak yasal, tıbbi, barınma ve diğer maddi imtiyazlardan faydalanmasına yardımcı oluyor. Proje pratik ve analitik zorluklarından birisi de devrimden 29 yıl sonra hâlâ İran devletinin oldukça parçalı, içsel olarak değişimi sürdüren ve geçici görünen yapısıydı. 1979 devriminden beri İran siyasi sisteminin parçalı doğası üzerine çok şey yazılmış olsa da araştırmamın başlarında devletin birbiriyle yarışan ve zaman zaman çatışan küçük parçalı bir mozaik olarak tahayyül edilmesi bile işe yaramayacaktı. Belki daha iyi bir görsel tahayyül, *belirli hiçbir sınırı olmayan*, sürekli yer ve renk değiştiren parçalar olabilirdi. Böylesi bir yapının yer değiştiren parçalarının hareketli bağlantı noktalarında nasıl olup da parçalanmadığı, tabiri caizse devlet işlerini nasıl yerine getirdiği sorusunu şimdilik bir kenara bırakıyorum. Bu durum transseksüellerin (ve diğer aktivistlerin) çeşitli devlet organları içinde ve dışında kendi yatay ve dikey ağlarını, devlet ya da sivil kategorilerine doğru düzgün uymayacak şekilde geliştirmelerini sağlar. Bu, bir yandan yüksek bir yaratıcılık seviyesine izin verirken diğer yandan çalışmalarını ülkeyi belirleyen hızlı siyasi değişimlerin gelgitlerine karşı oldukça hassas hâle getirir. Geçtiğimiz dört beş yıl içinde transseksüel camiadan bazı trans-hakları aktivistleri ortaya çıkmıştır ve son değişimler her şeyden önce onların başarısıdır. Transseksüel ve geylerin (ve bir dizi sebepten ötürü daha düşük seviyede de lezbiyenlerin) karşılaştığı tıbbi, yasal suistimaller ve polis suistimalleriyle mücadele etme çabaları oldukça etkileyicidir. Neredeyse her gün çeşitli devlet organlarına giderek devletin onlara sağlamasını bekledikleri haklar ve imtiyazlar için kulis yapmışlardır. Genellikle terslikler olur. Etrafından dolaşılabilen diye oluşturulan yasal boşluklar kafa karıştırıcıdır ve çalışmalarına devam etmeleri mücadeleciler ruhlarının ve vatandaşlık bilincinin bir ifadesidir. Önemli bir mesele, operasyon geçirmiş birçok transseksüelin "görünmez" olabilme ve "normal hayatlar" yaşayabilme arzularıdır. Bu durum, aktivist sayısında, süreklilikte ve örgütsel deneyimde büyük kayıp

---

yaşanması anlamına gelir. Yasal süreç ve transseksüellere yapılan bazı sosyal yardımlar, transseksüellerin tehditlerin, tacizlerin, polis ve askeri örgütlerin tutuklamalarının hedefi olmadığı anlamına gelmez; fakat bu saldırıların tek bir modeli yoktur. Bu noktada transseksüel topluluğun durumu, İran'da "kırmızı çizgiler"i geçen diğerlerinden farklı değildir. Geyleme ve transseksüellere yönelik saldırıların diğer gruplara yönelik saldırılardan daha şiddetli olup olmadığını ya da daha farklı ahlaki veya siyasi zeminlere sahip olup olmadığını bilmiyorum. Tüm tecavüz, zina ve cinsellikle ilgili itham içeren davaları bir araya getirerek bir şablonları olup olmadığını çözen herhangi bir çalışmadan haberdar değilim. İşçi ve öğrenci hakları aktivistlerine, kadın hakları aktivistlerine, gazetecilere, siyasi muhaliflere yönelik saldırıları ve kadınların yanlış örtünme yüzünden tutuklanması, yanındakilere saldırılması gibi daha sıradan gündelik saldırıları, aralarında fark olup olmadığını anlamak için sistematik olarak çalışan birileri var mı bilmiyorum.

¹⁷ Lezbiyenler büyük ölçüde bu sahnede yoklar. Kadın kadına cinsel ve duygusal ilişkilerin ve sosyalleşme ağlarının kamusal olarak görünür olmayan alanlarda şekillendiği bir düzen var gibi görünüyor.

¹⁸ Buna diğer ED transseksüeller karşı çıktı ve bu ciddi bir tartışma konusu hâline geldi. Daha sonra grup, toplantılarını sonlandırmak zorunda kaldı; çünkü toplantıların gerçekleştirildiği ofisin sahibi olan dergi kapatılmıştı. Derginin kendisi psikoloji adı altında açık bir şekilde cinsel konuları ele alarak "kırmızı çizgiler"i aşmakla suçlanıyordu.

¹⁹ *Butch*: LGBT kültürü içerisinde maskülen tavırları, vücut biçimlerini ve geleneksel erkeklik rollerini ifade eden bir terimdir. (ç.n)

²⁰ Massad'ın *Desiring Arabs*'i (2007, *Arzulu Araplar*) ve 2002 tarihli makalesi kadar, Altman'ın *Global Sex*'i (2001, *Küresel Cinsellik* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003)) de bu tartışmanın belki de en uç noktalarıdır. Bu yazıların yayımlanması özellikle Avrupa-Amerika dışı kültürlerde cinsellik konularıyla ilgilenen akademisyenler ve aktivistler arasında çok daha büyük bir tartışma yaratmıştır. Örnek olarak Bkz. Rofel (2007).